चतुर्थः पाठः

न लभ्यते चेत् आम्लं द्राक्षाफलम्

0772CH04

एकः शृगालः

एकः शृगालः वनं गच्छति।
पिपासा, तस्य बुभुक्षा
पिपासया बुभुक्षया वनं गच्छति
सः वनं गच्छति, सः वनं गच्छति।
तत्र गच्छति, किमपि न लभते
इतोऽपि गच्छति, किमपि न लभते
श्रान्तः जायते, खिन्नः जायते
सः श्रान्तः जायते, खिन्नः जायते
किं च करोति ? सः किं च करोति ?

वामतः पश्यति, दक्षिणतः पश्यति
अग्रतः पश्यति, पृष्ठतः पश्यति
स्वेदः जायते, तृषा जायते
तस्य स्वेदः जायते, तृषा जायते
किं च पश्यति ? सः किं च पश्यति ?
किं च पश्यति ? सः किं च पश्यति ?

© NCERT not to be republished

Reprint 2026-27

पश्यति द्राक्षालतां
सः पश्यति द्राक्षाफलम्
उपरि उपरि लतासु दृश्यते च तत्फलम्
अनुक्षणं तन्मुखे रसः जायते
किं च करोति ? सः किं च करोति ?

एकवारम् उत्पतति, द्विवारम् उत्पतति
त्रिवारम् उत्पतति, पुनः पुनः उत्पतति
स्वेदः जायते, तस्य श्रमः जायते
किं कथयति ? सः किं कथयति ?

आम्लं द्राक्षाफलम् आम्लं द्राक्षाफलम्
इत्येवं कथयति, सः पलायते
इत्येवं कथयति, सः पलायते ॥

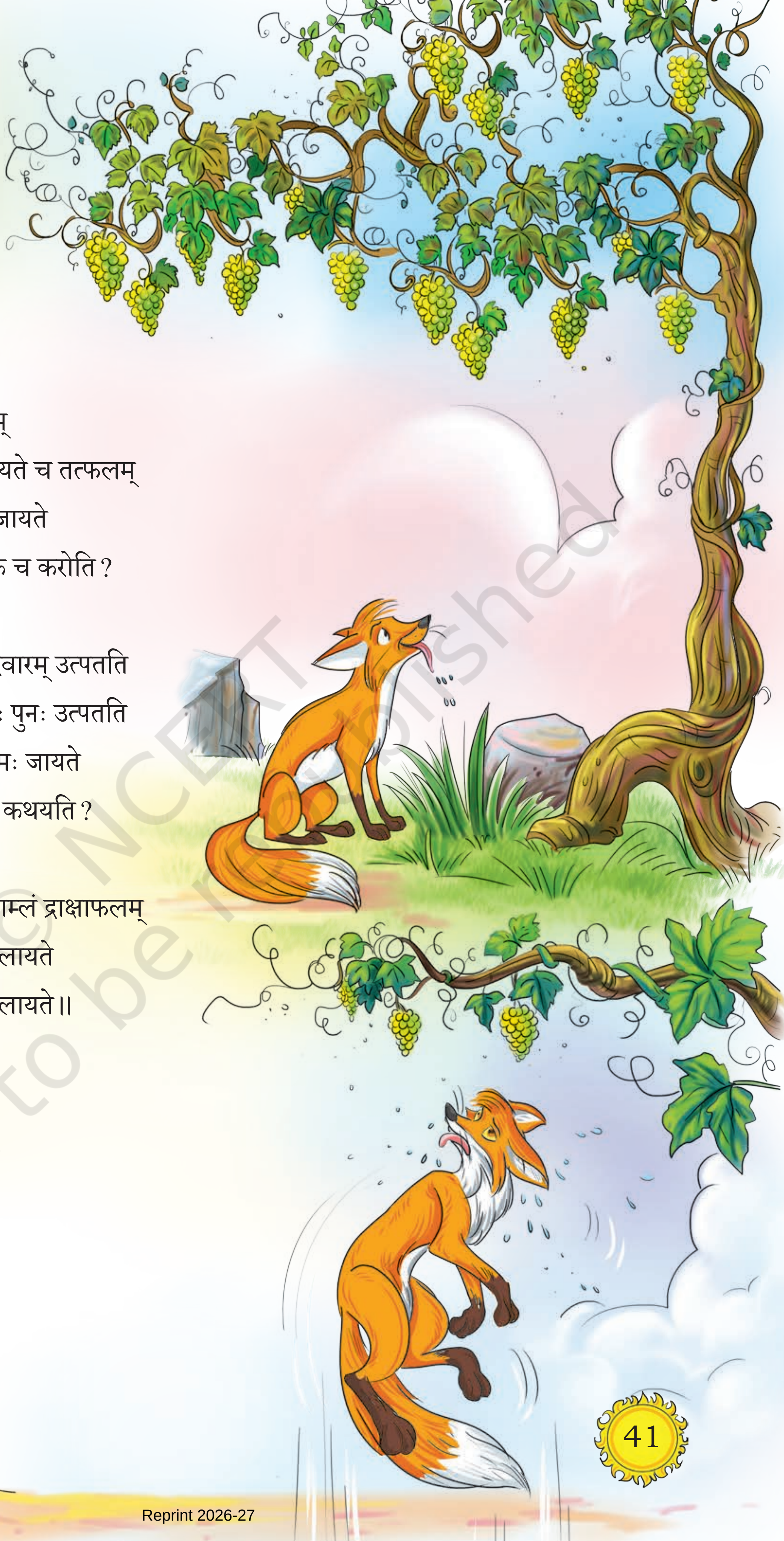

© NCERT not to be republished

Reprint 2026-27

वयं शब्दार्थान् जानीमः

शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थं लिखन्तु
शृगालः	लोमशा	लोमड़ी	Fox	
वनम्	काननम्	अरण्य	Forest	
पिपासा	पातुम् इच्छा	प्यास	Thirst	
बुभुक्षा	भोक्तुम् इच्छा	भूख	Hunger	
किमपि	यत् किञ्चित्	कुछ भी	Anything	
इतोऽपि	अतः परम् अपि	और भी	More than this	
लभते	प्राप्नोति	पाता है	Gets	
श्रान्तः	क्लान्तः	थका हुआ	Tired	
खिन्नः	दुःखितः	खेद से युक्त	Sad	
जायते	भवति	होता है	Becomes	
वामतः	वामभागे	बायीं ओर	Towards left	
दक्षिणतः	दक्षिणभागे	दाहिनी ओर	Towards right	
अग्रतः	अग्रभागे	आगे	In front	
पृष्ठतः	पृष्ठभागे	पीछे	Behind	
स्वेदः	घर्मः	पसीना	Sweat	
तृषा	पिपासा	प्यास	Thirst	
द्राक्षालताम्	द्राक्षाफलस्य वल्लीम्	अंगूर की बेल को	Grape-vine climber	
उपरि	ऊर्ध्वभागे	ऊपर	Above	
दृश्यते	अवलोक्यते	देखा जाता है	Seen	
अनुक्षणम्	क्षणाभ्यन्तरे	उसी क्षण	Immediately	
रसः	लालारसः / मुखस्रावः	लार	Saliva	
एकवारम्	सकृत्	एक बार	Once	
द्विवारम्	वारद्वयम् / द्विः	दो बार	Twice	
उत्पतति	कूर्दते	कूदता है	Jumps	

© NCERT not to be republished

Reprint 2026-27

शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थं लिखन्तु
पुनः पुनः	भूयो भूयः	बार-बार	Frequently	
कथयति	वदति	कहता है	Tells	
आम्लम्	आम्लरसयुक्तम्	खट्टा	Sour	
द्राक्षाफलम्	मृद्वीकाफलम्	अंगूर	Grapes	
पलायते	अन्यत्र धावति	भाग जाता है	Runs away	

वयम् अभ्यासं कुर्मः

१. एकः शृगालः इति गीतस्य साभिनयं कक्षायां गानं कुर्वन्तु।

२. अधः प्रदत्तानां प्रश्नानाम् एकपदेन पदद्वयेन वा उत्तरं लिखन्तु—

(क) कः वनं गच्छति? ....

(ख) शृगालः कां पश्यति? ....

(ग) शृगालस्य मुखे किं जायते? ....

(घ) द्राक्षालतायां शृगालः किं पश्यति? ....

(ङ) द्राक्षाफलं कुत्र दृश्यते? ....

(च) किं शृगालः पुनः पुनः उत्पतति? .... (आम्/न)

(छ) किं शृगालः द्राक्षाफलं प्राप्नोति? .... (आम्/न)

३. अधः प्रदत्तानां प्रश्नानां पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखन्तु—

(क) शृगालः कथं वनं गच्छति? ....

(ख) वनं गत्वा शृगालस्य किं जायते? ....

(ग) शृगालः द्राक्षाफलं कुत्र पश्यति? ....

© NCERT not to be republished

Reprint 2026-27

(घ) द्राक्षाफलं दृष्ट्वा कस्य मुखे रसः जायते? ....

(ङ) अन्ते शृगालः किं वदति? ....

अत्र इदम् अवधेयम्

- अस्मिन् पाठे जायते, लभते, पलायते इति एतादृशानि क्रियापदानि सन्ति।
- एतादृशानां क्रियापदानां रूपाणि लट्-लकारे कथं भवन्ति इति पश्यामः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमः पुरुषः	लभते	लभेते	लभन्ते
मध्यमः पुरुषः	लभसे	लभेथे	लभध्वे
उत्तमः पुरुषः	लभे	लभावहे	लभामहे

४. उपरि प्रदत्तां मञ्जूषां दृष्ट्वा रिक्तस्थानेषु उचितक्रियापदानि लिखन्तु—

(क)	वन्दते	....	....
	....	वन्देथे	....
	....	....	वन्दामहे
(ख)	पलायते	....	....
	....	....	....
	....	....	....
(ग)	जायते	....	....
	....	....	....
	....	....	....

५. उदाहरणानुसारम् एकवचनरूपं दृष्ट्वा द्विवचन-बहुवचनरूपाणि लिखन्तु—

धातुः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
कम्प्	कम्पते	कम्पेते	कम्पन्ते
वर्ध्	वर्धते	....	....

Reprint 2026-27
© NCERT not to be republished

वर्त्	वर्तसे	....	....
प्र + काश्	प्रकाशते	....	....
वन्द्	वन्दे	....	....
याच्	याचते	....	....
लज्ज्	लज्जसे	....	....
वीक्ष्	वीक्षते	....	....
सेव्	सेवे	....	....
वन्द्	वन्दसे	....	....
शुभ्	शोभते	....	....

६. उदाहरणानुसारं वाक्यद्वयं लिखन्तु —

यथा – शत्रुः (पलाय्) ....शत्रुः पलायते.... चोराः (पलाय्) ....चोराः पलायन्ते....

(क) वृक्षः (वर्ध्) .... बालाः (वर्ध्) ....

(ख) छात्रः (वन्द्) .... भक्ताः (वन्द्) ....

(ग) वैद्यः (वीक्ष्) .... प्रेक्षकाः (वीक्ष्) ....

(घ) कर्मचारी (सेव्) .... महिलाः (सेव्) ....

(ङ) वृक्षः (कम्प्) .... रुग्णाः (कम्प्) ....

७. उदाहरणं दृष्ट्वा वाक्यानि उचितरूपैः पूरयन्तु —

(क) शुनकं दृष्ट्वा बालकस्य भयं (जाय्) ....शुनकं दृष्ट्वा बालकस्य भयं जायते....

(ख) मूषकः मार्जारं दृष्ट्वा (पलाय्) ....

(ग) रात्रिकाले मार्गदीपाः (प्रकाश्) ....

(घ) अहं देवं (वन्द्) ....

(ङ) त्वं किमर्थं (लज्ज्) ....

(च) वयं देशं (सेव्) ....

Reprint 2026-27

© NCERT not to be republished

योग्यताविस्तरः

श्लोकान् उच्चैः पठन्तु, अर्थम् अवगच्छन्तु च।

प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः
प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः।
विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः
प्रारभ्य चोत्तमजनाः न परित्यजन्ति॥१॥

गच्छन् पिपीलको याति योजनानां शतान्यपि।
अगच्छन् वैनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति॥२॥

परियोजनाकार्यम्

त्वं जीवने कदाचित् अभीष्टं वस्तु न लभसे। कदाचित् तव लक्ष्यपूर्तिः न भवति। तदा त्वं किं करोषि, किं च चिन्तयसि इति संस्कृतभाषया/स्वभाषया प्रसङ्गसहितं लिख।

कार्यकलापः

मुखेन द्राक्षाफलस्य ग्रहणम् – इति क्रीडां कारयामः। उपरि रज्ज्वा फलस्य मधुरस्य वा बन्धनं कृत्वा तस्याः आकर्षण-शिथिलीकरणैः अध्यापकः क्रीडाङ्गणे क्रीडां कारयति। छात्राः मुखस्य साहाय्येन ग्रहीतुं प्रयत्नं कुर्वन्ति।

Reprint 2026-27

© NCERT not to be republished